

Stratené rajce
a Potemkinove
dediny
budúcnosti

**Ivana
Rumanová**

Klimatické zmeny nás pripútavajú k perspektíve, ktorá osciluje medzi tým, čo je nemožné a tým, čo je nezvratné, medzi už a ešte nie, všade a nie tu, nie tak celkom.

Jodi Dean: The Anamorphic Politics of Climate Change

Už sa to povedalo aj napísalo veľa krát: katastrofa sa už stala, len jej následky ešte nepociťujeme v plnej miere, *nie tak celkom*. Vieme však o nich, dokážeme ich predpovedať, popísať do detailov, vizualizovať, vypočítať, simulovať atď. Rozpor medzi tým, že presne vieme, čo klimatická kríza spôsobí a našou bezmocnosťou čokoľvek s tým urobiť, produkuje podľa politologičky Jodi Dean určitý typ pôžitku. Melancholického katastrofizmu, ktorý sa vyžíva v obraze totálnej deštrukcie ako zaslúženého trestu: *Ľavicový antropocentrický pôžitok prekvitá na pohromách kapitalistických potešení*, píše v citovanej eseji.

Nie je odklon od politickej angažovanosti ľudí k agenciám objektov formou eskapizmu? Čo znamená uvažovanie o rovnocennosti živých a neživých entít v čase prehlbujúcich sa spoločenských a ekonomických nerovností? Nie je post-antropocentrický obrat v umení privolaním zaslúženej pomsty, na ktorú sa my sami a samy nezmôžeme?

V tomto texte sa skúsím zamerať na dve varianty post-antropocentrického obratu v umení, ktoré sú v zdanlivom protiklade k zlostnému vyčkávaniu konca a na prvý pohľad pôsobia konštruktívne a pozitívne: Budovanie mikroutópií „dobrého života“ a projektovanie alebo priamo off-setting utópií do krajín globálneho Juhu. Pokúsim sa ukázať, že hoci sa tieto prístupy prezentujú ako alternatíva k extraktívnemu kapitalizmu, ten ich v skutočnosti doťahuje do extrému a bez problémov využíva vo svoj prospech.

1. Stratené raje – bezzásahovosť, mitigačné bankovníctvo, Carbon Cowboys

Antropológ českého pôvodu Leopold Pospisil, ktorý sa považuje za zakladateľa antropológie práva, publikoval odborný článok *A Formal Analysis of Substantive Law: Kapauku Papuan Laws of Land Tenure* v roku 1965. Opisuje v ňom štrnásť základných kategórií, na ktoré Kapaukovia členia svoj životný priestor, pričom každá kategória je špecifická vzhľadom na spôsob použitia i to, kto má k nej prístup. Ako zaniatený zástanca štrukturalizmu podrobil Pospisil kapaucký systém prísnej formálnej a sémantickej analýze s cieľom dokázať, že jeho základný vzorec dáva perfektný zmysel aj z hľadiska práva „Západných“ krajín. Že je pre nás pochopiteľný a plne kompatibilný so spôsobmi, akými členíme a usporiadavame svet v Európe, či Spojených štátoch.

Dnes sú Pospisilova metóda aj štrukturalizmus ako taký kritizované pre ich eurocentrizmus a redukciu komplexných kultúrnych fenoménov na binárne kódy. Jednotky a nuly, ktoré podľa stupňa vývoja danej spoločnosti vytvárajú rôzne komplexné konštelácie. V Pospisilových analýzach navyše cítiť dozvuky evolucionizmu, ktorý usporiadava spoločnosti do vývojovej rady od najjednoduchších po najsofistikovanejšie = Západné. Post-antropocentrický obrat v umení však robí niečo podobné, len s opačným znamienkom, ak do ne-Západných spoločností projektuje stratenú autenticitu. Ako môžu byť vedomosti a poznanie autochtónnych obyvateľov mobilizované ako efektívne politické nástroje bez toho, aby sme z nich vytvárali romantické stratené raje, skanzeny, rezervácie, či mitigačné odpustky pre korporácie, ktoré najviac devastujú životné prostredie?

Post-antropocentrická perspektíva je do veľkej miery fascinovaná tým, čo sa v prostredí a s prostredím deje bez zásahu človeka. Medzi štrnástimi kapauckými kategóriami menuje Pospisil až šesť takých, ktoré nie sú poľnohospodársky produktívne: *Buguwa* - prales, *geiga* - trávnatá plocha, ktorá leží ladom, *gapuuga* - čerstvo vyklčované územie, *begadimi* - vrchol hory, *bago* - útes, *takapaka* - močiar. Ale to, že tieto územia stoja mimo poľnohospodárske cykly, ešte neznamená, že nemajú iné formy exploatácie. Spravidla sú využívané na lov, a teda sú zdrojom živočíšnych bielkovín, ďalej na zber liečivých rastlín, ako zdroj dreva na

stavbu lodí, či priestor pre šamanské rituály. Sú to aktivity, ktoré do veľkej miery podliehajú náhode a šťastiu, vymykajú sa mechanickej kauzalite, preto sú podriadené magickým praktikám a rituálom. Tieto formy hospodárenia predstavujú prístup, ktorý krajine necháva možnosť regenerácie, a to aj na úkor dočasného zníženia jej produktivity.

Zdalo sa, že extraktívny kapitalizmus robí všetko pre to, aby túto fázu mohol vynechať a poľnohospodárska produktivita nielenže nestagnovala, ale neustále sa zvyšovala. To nie je o nič menej magické ako lovecké rituály Kapaukov. Formulami, ktoré to umožnili, neboli totemové zaklínadlá, ale chemické vzorce. Tie však veľmi presne odrážajú určitú predstavu o svete, ako obrovskom mechanickom stroji... Jej následkom je krajina bez prestania dopovaná prostredníctvom dusíkatých hnojív, DDT insekticídov a organofosfátových pesticídov, ktoré, ako poukazuje antropologička Anna Tsing, majú svoj pôvod vo vojenskom experimentovaní s chemickými zbraňami (Anna Tsing: *The Political Economy of the Great Acceleration, or, How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*). Rovnaké látky, ktoré umožnili militantné obsadenie územia, boli vzápätí použité na permanentné znásilňovanie krajiny, tak, aby neprestávala plodiť.

Avšak postupne sa stalo, že korporácie, ktoré generujú zisk z ekologicky devastáčnych aktivít, našli spôsob, ako vyťažiť zisk z neproduktívnych, nevyužívaných, bezzásahových území. Akým zázrakom? Magickú formulu tu už nesprostredkúva priemyselný fetiš a poznanie o organickej a anorganickej chémii, ale sektor, ktorý priamo speňažuje riziko a špekulácie. Mitigačné bankovníctvo je mechanizmus, ktorý firmám umožňuje splatiť svoj ekologický dlh tým, že investujú do ochrany životného prostredia na inom mieste. Ak napríklad developerský projekt zničí zdroje podzemnej vody alebo ohrozí biotop chráneného druhu hmyzu, spoločnosť sa „vykúpi“ tým, že finančne kompenzuje bezzásahovosť v ekologicky vzácných územiach, často na úplne inom mieste planéty. Celý systém funguje na báze priradovania kreditov jednotlivým rastlinným a živočíšnym druhom a biotopom. Táto forma mágie by bola nefunkčná v predstave sveta ako mechanického stroja. Potrebuje inú

imagináciu, v rámci ktorej je devastácia prostredia prezentovaná ako civilizačná nevyhnutnosť a má byť vyvážená koloniálnou predstavou „nedotknutých rajov“. Kontakt medzi týmito dvoma pólmi majú sprostredkovať permanentné toky, pravdepodobnosť, kalkulácie. Čísla vo svojej abstraktnosti, ale aj krutej konkrétnosti svojich dopadov. Mitigačné bankovníctvo je spôsob, akým neoliberalný trh expanduje aj do oblastí, kde bol predtým nemysliteľný. Je to zároveň spôsob, ako sa environmentálne devastujúce spoločnosti môžu prezentovať ako eticky zodpovední hráči, pričom autochtónni obyvatelia sú z bezzásahových území vyhánaní ako narušitelia prirodzenej rovnováhy, zlodeji dreva, pytliači zveri atď. Harold Wilhite a Cecilia G. Salinas poukazujú v eseji *Expansive Capitalism, Climate Change and Global Climate Mitigation Regimes* na to, že z bezzásahovosti okrem bánk a korporácií profitujú hlavne tzv. *Carbon Cowboys*, ktorí kvôli finančným kompenzáciám skupujú obrovské územia a vynucujú vysídľovanie autochtónnych obyvateľov. Ich poznanie o krajine a skúsenosti nie sú nijakým spôsobom brané do úvahy.

Moje podozrenie je nasledovné: Nespráva sa post-antropocentrické umenie rovnako ako Carbon Cowboys, keď v projektoch vytvára exkluzívne zóny bez človeka a zhodnocuje ich v rámci umeleckej prevádzky? Ak záujem, energiu, imagináciu sústredíme na horizontalitu medzi ľudským a neľudským, máme tendenciu vytesňovať nerovnosti a nespravodlivosť medzi ľuďmi, ktoré pretrvávajú. Post-antropocentrická perspektíva operuje s abstrakciou my - ľudia, ktorá tieto nerovnosti priamo zneviditeľňuje. A to tak z hľadiska zodpovednosti za klimatické zmeny, ako i toho, kto si ich následky odnesie ako prvý. Štáty globálneho Juhu v tomto zmysle zažívajú akcelarovný čas. Iniciatívy autochtónnych obyvateľov sú inšpiratívne nielen svojimi „tradičnými“ metódami prístupu ku krajine, ale najmä tým, aké formy rezistencie musia aktuálne vyvíjať, aby ju ochránili pred petrokapitalistickým vyťažovaním. Keď desiatky „kayaktivistov“ zablokovali v roku 2015 vrtnú plošinu Shell v prístave v Seattli, keď Siouxovia a ďalšie indiánske kmene v Severnej Dakote protestovali proti zámeru viesť cez ich rezervácie ropné potrubie, ktoré by ohrozilo zdroje pitnej vody a narušilo ich posvätné územia,

2. Technoutópie: dobrý život a shit of capital

veľmi jasne tým povedali, že žiadne univerzálne „my“ neexistuje. Ochrana prostredia je konflikt, ktorý zahŕňa triedne, rasové, rodové nerovnosti. Vzývanie horizontality medzi ľudským a neľudským môže byť mobilizované ako politický nástroj, len ak tento fakt zoberie do úvahy. V opačnom prípade bude len ohraničovaním stratených rajov, z ktorých Carbon Cowboys vyhávajú tých najslabších.

V roku 2010 bola na Manhattane dokončená stavba Bank of America Tower, známa tiež ako One Bryant Park. Architektonické štúdio Cook + Fox Architects budovu koncipovalo ako žiarivý príklad „zelenej“ architektúry: Stránka projektu uvádza, že vďaka použitým materiálom a sofistikovaným technologickým riešeniam umožňuje znížiť energetickú náročnosť budovy o najmenej 50 percent, znížiť spotrebu pitnej vody o 50 percent, a spotrebu úžitkovej vody o 95 percent. Polovica materiálov na stavbu budovy pochádza údajne z recyklovaných zdrojov, a rovnako polovica z nich bola vyprodukovaná do vzdialenosti 500 míľ od stavby. Navyše, špeciálne sklá filtrujú vzduch prichádzajúci do budovy, takže zamestnancov banky chránia pred smogom, znečistením a mikróbmi.

Bank of America Tower je dokonalým stelesnením technooptimizmu, ktorý buduje „lepšie svety“ na úkor všetkého okolo. Túto mikro-utópiu v makro mierke bolo možné zrealizovať vďaka finančným špekuláciám, ktoré takmer bez prestania prebiehajú v útrobách budovy a ktorých produktom je okrem iného nárast nerovností. Nezávadné, bezpečné prostredie zamestnancov banky vybudovali robotníci, ktorí vystavili svoje telá rizikovým pracovným podmienkam a pre ktorých tu nie je miesto (Reinhold Martin: *Risk. Excerpts from the Environmental Division of Labor*). Ekologicky šetrná architektúra je financovaná z vyťažovania zdrojov a devastácie prostredia *niekde inde*. Motív filtrov je tu kľúčový: Prostredie banky je tým bezpečnejšie, čím je exkluzívnejšie, teda čím viac sa dokáže oddeliť od svojho okolia. Z neho si vyberá len to, čo potrebuje (kyslík), zvyšok zachytia filtre, ktoré sa po vyradení vyvezú *niekam preč*.

*Dobry život je budovaný prostredníctvom vytvárania uzavretých priestorov privilegovanosti a domnejšej bezpečnosti... Zabezpečovanie je začiatkom akumulácie skrz vyvlastnenie, píše antropologička Anna Tsing v eseji *The Political Economy of the Great Acceleration*. V tejto perspektíve je „dobry život“ priamo podmienený tým, že sa uzavrie do seba a oddelí od miest, ktoré ho vyživujú, alebo skladujú jeho odpad a postupne sa menia na pustatiny alebo smetiská.*

Bank of America Tower je veľmi presným a ostentatívnym vyjadrením nespravodlivej akumulácie na kontách niekoľkých percent, a zároveň je touto akumuláciou v materiálnom zmysle, keď toky financií premieňa na poschodia betónu a skla, filtre, železo, oceľ, bezpečnostné kamery, alarm, kancelárske rastliny, biologicky rozložiteľné kelímky na fair-trade kávu atď. Bank of America Tower ani zďaleka nekričí, že takýto svet je možný pre všetkých, presne naopak, je utopickým stelesnením toho, čo pre väčšinu z nás nenastane, ak vôbec pre niekoho. Potemkinova dedina budúcnosti, ktorá nepríde. Banka demonštruje svoju moc, keď investuje obrovské prostriedky do toho, čo by malo byť všeobecnou normou - bezpečné životné prostredie. To bude pre väčšinu ľudí na zemi nedostupné aj pre to, že bankový systém priamo vyťažuje nerovnosti, riziká a reprodukuje ich.

Ak ale tento podraz vidíme tak jasne v prípade „zelenej“ banky, ako je to s umeleckými projektmi, ktoré namiesto produkcie diel pre trh s umením investujú čas, energiu, kapacity do budovania mikroutópií? Nie sú tieto utópie len dočasnými únikmi, ktoré performujú niečo, čo nie je a nebude (všeobecne dostupné)?

Pritom je to vlastne pochopiteľné - vyčlenenie sa z niečoho, s čím nesúhlasíme, prináša úľavu a môže byť formou terapie. Nastoluje zdieľanie namiesto nekonečných zápasov, a rovnako tak pocit, že sme konečne súčasťou niečoho, čo dáva zmysel, na čo máme dosah a čo prináša ovocie. Za svojimi hranicami však takéto utópie, rovnako ako Bank of America Tower, nechávajú svet, kde sa namiesto bio-ovocia svorne prehľta *shit of capital* (Jean-Francois Lyotard: *Libidinal Economy*). Samozrejme, máme tu dočinenia s celkom inou mierkou, takou, ktorú utiahnu čoraz priškrtenejšie

verejné dotácie, ročný kolobeh grantových schém, prekarizovaná práca a seba-vykorisťovanie.

A tak umenie namiesto mrakodrapu One Bryant Park na Manhattane vyprodukuje mrakodrap pre hmyz, skromnú inštaláciu z recyklovaných materiálov. Alebo hotel pre včely. Komunitnú záhradu na dvore galérie. Tieto projekty oplývajú dobrými úmyslami natoľko, že je skoro nemiestne im čokoľvek vytknúť. Skúsím to risknúť.

V kontexte 6. masového vymierania druhov sú záujem o ne-ludské entity a aktérov a snaha o ich ochranu pochopiteľné. Ak sa však umenie zmôže na to, že vytvorí kutilskú inštaláciu, komunikuje tým predovšetkým vlastnú impotenciu. Tieto jednorázové symbolické gestá neriešia štruktúrne problémy (napr. používanie pesticídov a hnojív, ktoré ohrozujú hmyz, zmenu biotopov v súvislosti s klimatickými zmenami atď.), sú skôr prejavmi charitatívnej dobrej vôle. Nie je to podobné, ako keď v televíznej social-porn relácii moderátor s dojatým hlasom obdarúva sociálne vylúčenú rodinu? Ako divákovi sa nám tak predovšetkým dostáva informácia o personifikovanej chudobe, či environmentálnom ohrození, ktoré sú riešiteľné prostredníctvom individuálnej dobrej vôle darcov / umelcov. Vytváranie mikroutópií tak môže byť spôsobom, ako depolitizovať debatu a odkloniť pozornosť od štruktúrnych nerovností k osobným príbehom, ktoré nepochybne fungujú ako lepšie PR. Umenie tak vlastne hovorí, že rezignuje na možnosť ovplyvňovať politiku v širšom zmysle (používanie pesticídov, znižovanie emisií, ekonomické nerovnosti) a radšej vytvára idealizované dočasné mikrosvety ako formy úniku a terapie. Alebo symbolické seba-dojemné alibi. Ak je Bank of America Tower okázalou prezentáciou techno-fetišizmu, potom „mrakodrap pre hmyz“ (a podobné inštalácie) sú vlastne niečím na spôsob Cargo-kultov: Imitujú nákladné technológie dostupnými materiálmi a namiesto funkčnosti operujú s ich symbolickou, ak nie rovno magickou hodnotou. Mrakodrapy pre hmyz, rovnako ako antény z bambusu, alebo drevené lietadlá v Melanézii v 50. rokoch, plnia v niečom funkciu kultových predmetov: Komunikujú do sveta, že si uvedomujú moc (technológií), ale môžu ju len imitovať. Ak je jednoduchá inštalácia naozaj pokusom

Čo teda robiť?

zmeniť komplexný vzťah ľudského a neľudského, potom musí veriť vo vlastné magické schopnosti.

Hoci umelecké mikroutópie fungujú na báze odčlenenia sa od okolia, a galérie sa snažia o čo najšetrnejšiu ekologickú prevádzku, ich autonómia je otázna minimálne do tej miery, v akej do umeleckých inštitúcií prúdi *shit of capital* prostredníctvom dotácií z problematických zdrojov. Radikálne umelecké obsahy tak často vyživujú financie, ktoré sú produktom oveľa radikálnejších praktík v teréne. Pred očami máme úplne rovnaký trik ako v prípade „zeleného“ mrakodrapu: Prostriedky firiem, ktoré vyťažujú a devastujú krajinu a ľudské životy na jednom mieste, sa na inom bez väčších problémov menia na kritiku extraktívneho kapitalizmu. Za akú cenu? Privysokú pre tých, čo ju platia (a vlastnoručne vyťažujú svoju krajinu, alebo stavajú mrakodrapy, galérie a múzeá) a smiešnu pre tých, ktorí sa zapredávajú pod cenu, len aby vznikol ďalší prekarizovaný umelecký projekt.

Pre umenie sa tak rysuje určitá možnosť: Namiesto vytvárania utópií ako niečoho externého, oddeleného od „reálneho“ života galérie, je tu možnosť začať zvnútra a pokúsiť sa premyslieť fungovanie samotných umeleckých inštitúcií. A namiesto symbolických gest najskôr zničiť prepojenia na subjekty, ktoré spôsobujú, že rovnosť je stále súčasťou utópie, a nie každodennosti. Iniciatívy ako Liberate Tate, či Not An Alternative vyvíjajú dlhodobu inšpiratívne formy nátlaku s cieľom zastaviť financovanie umeleckých inštitúcií z petrokapitalistických zdrojov a zároveň sa im darí odvolávať ich predstaviteľov zo správnych rád múzeí a galérií. *Potrebujeme nové inštitúcie, nie nové umenie*, píše umelkyňa a spisovateľka Coco Fusco v rovnomennej eseji. Inštitúcie, ktoré nás podržia, keď dôjde na to, že „dobrý život“ nemá byť eskapizmom pre tých, čo si to môžu dovoliť, ale neustálou konfrontáciou nerovností.

Referencie

- DEAN, Jodi. „The Anamorphic Politics of Climate Change“ in *e-flux*, Journal #69, January 2016 (online).
- FUSCO, Coco. „We Need New Institutions, Not New Art“ in *Hyperallergic*, 26 October 2020 (online).
- LYOTARD, Jean-François. *Libidinal Economy*, Continuum International Publishing Group Ltd.; New edition, 2004.
- MARTIN, Reinhold. „Risk. Excerpts from the Environmental Division of Labor“ in GRAHAM James (Ed.): *Climates: Architecture and the Planetary Imaginary*, Lars Müller Publishers and the Trustees of Columbia University in the City of New York, 2016.
- POSPISIL, Leopold. „A Formal Analysis of Substantive Law: Kapauku Papuan Laws of Land Tenure“ in *American Anthropologist*, New Series, Vol. 67, No. 5, Part 2: Formal Semantic Analysis (Oct., 1965), pp. 186-214.
- TSING, Anna. „The Political Economy of the Great Acceleration, or, How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb“ in STENSRUD, Astrid B. and ERIKSEN, Thomas Hylland (Eds.): *Climate, Capitalism and Communities. An Anthropology of Environmental Overheating*, London: Pluto Press, 2019.
- WILHITE Harold and SALINAS, Cecilia G., „Expansive Capitalism, Climate Change and Global Climate Mitigation Regimes: A Triple Burden on Forest Peoples in the Global South“ in STENSRUD, Astrid B. and ERIKSEN, Thomas Hylland (Eds.): *Climate, Capitalism and Communities. An Anthropology of Environmental Overheating*, London: Pluto Press, 2019.

